

BẢO ĐẢM NGUYÊN TẮC NHÂN ĐẠO XÃ HỘI CHỦ NGHĨA CỦA PHÁP LUẬT HÌNH SỰ VIỆT NAM TRONG QUÁ TRÌNH THỰC THI PHÁP LUẬT

VŨ THỊ THỦY*

Bảo đảm nguyên tắc nhân đạo xã hội chủ nghĩa của pháp luật hình sự Việt Nam trong quá trình thực thi pháp luật hiện nay có ý nghĩa rất quan trọng trong bối cảnh xây dựng và hoàn thiện Nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa Việt Nam giai đoạn mới. Bài viết phân tích khái quát về nguyên tắc nhân đạo xã hội chủ nghĩa trong pháp luật hình sự Việt Nam, thực trạng bảo đảm nguyên tắc nhân đạo xã hội chủ nghĩa trong quá trình thực thi pháp luật ở nước ta những năm qua. Trên cơ sở đó, đề xuất các giải pháp góp phần bảo đảm tốt hơn nguyên tắc nhân đạo xã hội chủ nghĩa của pháp luật hình sự Việt Nam trong quá trình thực thi pháp luật thời gian tới.

Từ khóa: Nguyên tắc; nhân đạo xã hội chủ nghĩa; pháp luật hình sự; thực thi pháp luật.

Ensuring socialist humanitarian principles of Vietnam's criminal law in the current law enforcement process is crucial in building and perfecting Vietnam's socialist rule-of-law State in the new period. This article provides a broad analysis and reviews the current state of ensuring socialist humanitarianism principles in Vietnamese criminal law. This assessment also offers recommendations to uphold further the principle of socialist humanitarianism in Vietnam's criminal law enforcement.

Keywords: Principle; socialist humanitarianism; criminal law; law enforcement.

NGÀY NHẬN: 05/9/2024 NGÀY PHẢN BIỆN, ĐÁNH GIÁ: 12/10/2024 NGÀY DUYỆT: 18/11/2024

DOI: <https://doi.org/10.59394/qlnn.346.2024.1004>

1. Đặt vấn đề

Pháp luật hình sự là một bộ phận quan trọng hợp thành hệ thống pháp luật của mỗi quốc gia, đồng thời là một trong những công cụ sắc bén, hữu hiệu, có vị trí, vai trò và ý nghĩa to lớn trong công cuộc đấu tranh phòng, chống tội phạm. Pháp luật hình sự là hệ thống các quy phạm pháp luật trong ngành luật hình sự, xác định tất cả những hành vi nguy hiểm cho xã hội được gây ra bởi

người có đủ năng lực trách nhiệm hình sự thực hiện một cách có lỗi (hành vi nguy hiểm cho xã hội đó bị coi là tội phạm); đồng thời, quy định những hình phạt cũng như các biện pháp khác để áp dụng đối với tội phạm đó. Cũng giống như pháp luật dân sự, pháp luật kinh tế..., pháp luật hình sự được xây dựng trên cơ sở những nguyên tắc nhất định

* NCS Trường Đại học Luật - Đại học Quốc gia Hà Nội

đòi hỏi các chủ thể phải tuân thủ nhằm đạt được mục đích đã đề ra.

2. Nguyên tắc nhân đạo xã hội chủ nghĩa trong pháp luật hình sự

Xét về nguồn gốc, thuật ngữ “nguyên tắc” xuất phát từ tiếng Latinh “principium” có nghĩa là luận điểm cơ bản, cơ sở, nền tảng. Dưới góc độ ngôn ngữ, Từ điển Tiếng Việt đã giải thích: “Nguyên tắc là điều cơ bản định ra, nhất thiết phải theo trong một loạt việc làm”¹. Dưới góc độ luật học, nguyên tắc pháp luật gồm: *những nguyên tắc chung mang tính chất chính trị - xã hội của pháp luật và những nguyên tắc pháp lý đặc thù*. Trong đó, các nguyên tắc chung của pháp luật luôn phản ánh một cách trực tiếp chế độ xã hội hiện hữu và được đặt ra nhằm xác định rõ những nguyên lý, tư tưởng chỉ đạo để giải đáp một vấn đề lớn là hệ thống pháp luật hiện hữu củng cố và bảo vệ chế độ. Các nguyên tắc pháp lý đặc thù thể hiện rõ bản chất và những đặc trưng của pháp luật nhằm giải đáp một số vấn đề có tính đặc thù là hệ thống pháp luật sẽ củng cố và bảo vệ chế độ xã hội đó như thế nào². Từ những nội hàm trên cho thấy, nguyên tắc của pháp luật hình sự được hiểu là các tư tưởng, quan điểm mang tính chủ đạo, định hướng xuyên suốt tất cả các quy phạm của pháp luật hình sự.

Trong pháp luật hình sự, nguyên tắc nhân đạo xã hội chủ nghĩa (XHCN) là một trong các nguyên tắc rất quan trọng được quan tâm, chú ý nhằm tạo điều kiện đặc biệt cho người phạm tội tự cải tạo, có cơ hội sớm tái hòa nhập cộng đồng, hoàn lương, trở thành người có ích cho xã hội. Nhân đạo là truyền thống quý báu từ bao đời của dân tộc ta được gìn giữ, phát huy từ thế hệ này sang thế hệ khác. Nhân đạo là đạo đức thể hiện lòng yêu thương, sự quý trọng, nhân ái và bảo vệ con người. Công bằng, nhân đạo, dân chủ là các giá trị xã hội cao quý mà nhân loại đã dành được thông qua các cuộc đấu tranh gian khổ, khốc liệt, bền bỉ, kéo dài hàng thế kỷ để chống lại các chế độ bất công, áp bức,

bóc lột tàn bạo, độc tài, chuyên chế, độc đoán. Ngày nay, các giá trị xã hội cao quý đó đã trở thành những tư tưởng pháp lý tiến bộ, văn minh, là yêu cầu không thể thiếu trong công cuộc xây dựng Nhà nước pháp quyền XHCN Việt Nam đích thực.

Vì vậy, nguyên tắc nhân đạo XHCN trong pháp luật hình sự là những tư tưởng, định hướng chủ đạo, đúng đắn, khách quan và khoa học, được quy định cụ thể trong pháp luật hình sự thể hiện sự yêu thương, quý trọng và bảo vệ con người mà Nhà nước yêu cầu các cơ quan, cá nhân có thẩm quyền phải quan tâm, hướng tới, tuân theo.

Đối với pháp luật hình sự của các nước trên thế giới, chính sách khoan hồng thể hiện sự nhân đạo cũng được chính quyền chú ý, quan tâm và năm 2020, đã có trên 90 quốc gia thể hiện xu hướng khoan hồng rất rõ trong pháp luật hình sự. Đối với pháp luật hình sự của Việt Nam, nguyên tắc nhân đạo XHCN được thể hiện trong nhiều điều luật khác nhau về nguyên tắc xử lý tội phạm, về hình phạt, về trách nhiệm hình sự của người chưa thành niên phạm tội, về miễn chấp hành hình phạt cho người lập công lớn hoặc mắc bệnh hiểm nghèo, về án treo, giảm thời hạn chấp hành hình phạt, về xóa án tích... Một số điều luật trong pháp luật hình sự của Việt Nam thể hiện trực tiếp, rõ ràng về nguyên tắc nhân đạo XHCN tại Điều 3 *Bộ luật Hình sự* năm 2015 (sửa đổi, bổ sung năm 2017) và về tính chất nhân đạo trong mục đích áp dụng hình phạt tại Điều 31. Khi áp dụng hình phạt phải bảo đảm tính nhân văn, giáo dục đối với người phạm tội, hạn chế áp dụng hình phạt tử hình trong trường hợp có thể vận dụng và áp dụng các hình phạt khác. Tại Điều 36 đã mở rộng nội hàm của hình phạt cải tạo không giam giữ theo hướng trong trường hợp người bị phạt cải tạo không giam giữ không có việc làm hoặc bị mất việc làm trong thời gian chấp hành hình phạt thì phải thực hiện một số công việc lao động phục vụ cộng đồng trong thời gian cải tạo

không giam giữ với thời gian lao động phục vụ cộng đồng không quá 4 giờ/ngày và không quá 5 ngày/tuần. Quy định này tạo điều kiện cho người bị kết án được giáo dục cải tạo trong môi trường lao động thông qua những việc làm cụ thể và thể hiện tính nhân đạo sâu sắc hơn khi không áp dụng đối với người già yếu và phụ nữ có thai.

Đối với người phạm tội là người chưa thành niên: Đảng, Nhà nước Việt Nam có những chính sách, pháp luật thể hiện sự nhân đạo nhằm bảo vệ và tạo điều kiện cho người chưa thành niên có cơ hội được sửa sai và làm lại cuộc đời. Tính chất giảm nhẹ được thể hiện ở các chế định khác nhau, điển hình, như: chế định hình phạt, bao gồm quy định hình phạt, quy định áp dụng hình phạt, quy định thi hành hình phạt. Ví dụ: Điều 39, 40 *Bộ luật Hình sự* năm 2015 (sửa đổi, bổ sung năm 2017) quy định: "... Không áp dụng hình phạt tù chung thân đối với người dưới 18 tuổi phạm tội", "... Không áp dụng hình phạt tử hình đối với người dưới 18 tuổi khi phạm tội". Việc xử lý người chưa thành niên phạm tội vừa phải tuân thủ quy định về xử lý tội phạm nói chung, vừa phải tuân thủ những quy định được xây dựng phù hợp với đặc thù của người chưa thành niên phạm tội. Việc áp dụng trách nhiệm hình sự đối với người chưa thành niên phạm tội được tiến hành theo thủ tục đặc biệt, thể hiện ở quy định về tiêu chuẩn của những người tham gia tố tụng; điều kiện áp dụng các biện pháp ngăn chặn; việc tham gia bắt buộc của người bào chữa; sự tham gia của gia đình, nhà trường trong quá trình tố tụng...

Đối với người phạm tội là phụ nữ có thai, người cao tuổi, tại Điều 51 *Bộ luật Hình sự* năm 2015 (sửa đổi, bổ sung năm 2017) cũng quy định rõ phụ nữ có thai, người đủ 70 tuổi trở lên, người phạm tội là người khuyết tật nặng hoặc khuyết tật đặc biệt nặng... là tình tiết giảm nhẹ trách nhiệm hình sự.

Ngoài ra, còn nhiều quy định cụ thể khác về hoãn, tạm đình chỉ chấp hành hình phạt,

giảm hình phạt đã tuyên, đặc xá và tha tù trước thời hạn, miễn trách nhiệm hình sự... trong *Bộ luật Hình sự* hiện hành thể hiện nguyên tắc nhân đạo XHCN, thể hiện bản chất nhân văn, tiến bộ, nhân đạo sâu sắc của Đảng và Nhà nước ta.

3. Thực trạng bảo đảm nguyên tắc nhân đạo xã hội chủ nghĩa của pháp luật hình sự trong thực thi pháp luật ở Việt Nam

Xuyên suốt quá trình lịch sử lập pháp hình sự, nguyên tắc nhân đạo XHCN luôn được Nhà nước chú trọng, quan tâm và được xác định cụ thể trong chính sách và chiến lược đấu tranh phòng, chống tội phạm. Nguyên tắc nhân đạo XHCN được thể hiện rõ nét trong Nghị quyết số 41/2017/QH14 của Quốc hội về việc thi hành *Bộ luật Hình sự* năm 2015 (sửa đổi, bổ sung năm 2017). Trong các văn bản hướng dẫn của Tòa án nhân dân tối cao hoặc các thông tư liên ngành cũng thể hiện rất rõ nguyên tắc này. *Bộ luật Hình sự* năm 2015 (sửa đổi, bổ sung năm 2017) đã bỏ hình phạt tử hình ở nhiều tội danh, đồng thời mở rộng phạm vi đối tượng không áp dụng hình phạt này.

Những năm qua, các cơ quan nhà nước có thẩm quyền đã làm tốt các khâu điều tra, truy tố xét xử và thi hành án hình sự. Công tác xét xử, thi hành án hình sự từng bước đi vào nền nếp, thống nhất, thể hiện tính chất nghiêm minh, công khai và chặt chẽ, các quyền và chế độ của phạm nhân được thực hiện theo đúng quy định của pháp luật thể hiện chính sách khoan hồng, nhân đạo của Đảng và Nhà nước trong giáo dục, cải tạo người phạm tội.

Thực tiễn áp dụng hình phạt đối với người chưa thành niên phạm tội, phụ nữ có thai, nuôi con dưới 36 tháng tuổi, người cao tuổi phạm tội cho thấy đã có rất nhiều tiến bộ. Đối với người chưa thành niên phạm tội (chủ yếu thuộc các tội xâm phạm tính mạng, sức khỏe, nhân phẩm, danh dự của con người và các tội xâm phạm sở hữu), Tòa án

đã áp dụng các quy định của pháp luật hình sự trên thực tế theo hướng giảm nhẹ hơn so với người đã thành niên, cân nhắc các tình tiết giảm nhẹ, chủ yếu nhằm giáo dục, giúp đỡ họ sửa chữa sai lầm, phát triển lành mạnh, sớm tái hòa nhập cộng đồng trở thành người có ích cho xã hội. Hội đồng xét xử tổ chức sắp xếp có một hội thẩm là giáo viên hoặc cán bộ Đoàn Thanh niên, người có kinh nghiệm, hiểu biết về tâm lý người chưa thành niên tham gia. Từ năm 2010 - 2018, số phạm nhân là người chưa thành niên trong trại giam nước ta giảm 84%³. Năm 2021, Tòa án cấp sơ thẩm đã xét xử sơ thẩm 3.402 bị cáo là người chưa thành niên bảo đảm nguyên tắc nhân đạo XHCN trong pháp luật hình sự, miễn truy cứu trách nhiệm hình sự cho 9 bị cáo, áp dụng biện pháp tư pháp giáo dục tại trường giáo dưỡng và bắt buộc chữa bệnh 22 bị cáo...⁴.

Tuy nhiên, bên cạnh những kết quả đạt được, việc bảo đảm nguyên tắc nhân đạo XHCN của pháp luật hình sự Việt Nam trong quá trình thực thi pháp luật vẫn còn bộc lộ một số hạn chế, như:

(1) Một bộ phận cán bộ thuộc các cơ quan thực thi pháp luật nhận thức chưa đầy đủ, sâu sắc về bảo đảm nguyên tắc nhân đạo XHCN trong quá trình áp dụng vào thực tiễn xử lý các vụ việc vi phạm pháp luật hình sự; chưa biến ý thức thành hành động cụ thể nên vẫn có những trường hợp còn chú trọng đến việc thu thập chứng cứ buộc tội mà xem nhẹ việc thu thập chứng cứ gỡ tội, đã dẫn đến xảy ra oan sai hoặc thiệt thời trong việc áp dụng các biện pháp cần thiết hoặc hình phạt đối với người phạm tội;

(2) Một số quy định của *Luật Thi hành án hình sự* chưa đồng bộ, thống nhất với pháp luật chuyên ngành, gây khó khăn, vướng mắc trong quá trình thực hiện (về thực hiện chế độ của phạm nhân; về tổ chức lao động của phạm nhân ngoài trại giam; về quản lý, giam giữ phạm nhân...);

(3) Việc áp dụng hình phạt đối với người chưa thành niên phạm tội trên thực tế vẫn chưa tương xứng với chính sách hình phạt áp dụng với đối tượng này, điển hình, như: tại Chương XII *Bộ luật Hình sự* năm 2015 (sửa đổi, bổ sung năm 2017) chủ yếu quy định giảm nhẹ hình phạt mà chưa quan tâm nhiều đến việc quy định điều kiện áp dụng hình phạt hoặc điều kiện để áp dụng các chế định nhân đạo khác như án treo, quyết định hình phạt dưới khung...

4. Một số giải pháp góp phần bảo đảm nguyên tắc nhân đạo xã hội chủ nghĩa của pháp luật hình sự Việt Nam trong quá trình thực thi pháp luật

Một là, thường xuyên tuyên truyền, giáo dục nhằm nâng cao hơn nữa nhận thức của cán bộ và Nhân dân về nội dung các quy định cụ thể cũng như ý nghĩa và tầm quan trọng của việc bảo đảm nguyên tắc nhân đạo XHCN của pháp luật hình sự Việt Nam. Giải pháp này mang tính chiến lược, đặc biệt quan trọng và cần được tiến hành thường xuyên, liên tục, lâu dài nhằm giúp cán bộ, đảng viên và người dân nâng cao nhận thức, hiểu rõ hơn về nội dung, các quy định cụ thể cũng như ý nghĩa và tầm quan trọng của việc bảo đảm nguyên tắc nhân đạo XHCN của pháp luật hình sự Việt Nam. Cần tiếp tục đổi mới, đa dạng hóa các hình thức phổ biến, tuyên truyền, giáo dục pháp luật hình sự nhằm phù hợp với từng loại đối tượng, đồng thời bảo đảm tiết kiệm, tránh hình thức, lãng phí, dàn trải.

Hai là, tiếp tục nghiên cứu xây dựng và ban hành các hướng dẫn cụ thể có liên quan đến áp dụng nguyên tắc nhân đạo XHCN của pháp luật hình sự Việt Nam, các trường hợp cụ thể được áp dụng. Trong quá trình nghiên cứu, xây dựng và hoàn thiện *Bộ luật Hình sự*, *Bộ luật Tố tụng Hình sự*, *Luật Thi hành án hình sự* và các luật liên quan, các cơ quan có thẩm quyền cần tiếp tục cụ thể hóa sâu sắc hơn mục đích áp dụng hình phạt không chỉ để xử lý nghiêm, mang tính răn đe mà còn

nhằm giáo dục con người, hướng tới cải tạo xã hội, bảo đảm, thúc đẩy quyền con người, quyền công dân.

Tiếp tục nghiên cứu tiến tới thu hẹp dần phạm vi áp dụng hình phạt tử hình nhưng vẫn bảo đảm phát huy hiệu quả cao trong công tác đấu tranh phòng, chống tội phạm. Bởi vì, quyền được sống là quyền thiêng liêng, cơ bản của con người được ghi nhận trong pháp luật quốc tế về nhân quyền, nếu mất đi quyền này thì tất cả các quyền khác của cá nhân người đó sẽ không thể thực hiện được. Đối với người chưa thành niên phạm tội nên tham khảo chọn lọc kinh nghiệm hay của một số nước, như: Thụy Điển, Singapore... Nghiên cứu bổ sung quy định về quyết định hình phạt dưới mức thấp nhất của khung hình phạt hoặc chuyển sang hình phạt khác... Theo tác giả, quy định về án treo, có thể nghiên cứu sửa đổi, bổ sung theo hướng mở rộng điều kiện áp dụng, cụ thể: đối với người từ đủ 16 đến dưới 18 tuổi thì khi phạt tù không quá 3 năm; đối với người từ đủ 14 đến dưới 16 tuổi thì khi phạt tù không quá 5 năm, thành khẩn khai báo, ăn năn hối cải (không cần có nhiều tình tiết giảm nhẹ) căn cứ vào nhân thân, xem xét thấy không cần thiết bắt buộc chấp hành hình phạt tù thì tòa án cho hưởng án treo...

Ba là, áp dụng cơ chế và tạo mọi điều kiện thuận lợi cho luật sư thực hiện hoạt động của mình trong quá trình tham gia bào chữa. Theo đó, cần nghiên cứu, sửa đổi hoàn thiện pháp luật về luật sư và hành nghề luật sư theo hướng chuyên nghiệp, tạo điều kiện hơn nữa cho luật sư tham gia bào chữa trong quá trình giải quyết các vụ án hình sự nhằm bảo đảm hơn nữa các quyền của người phạm tội nói chung, quyền của người phạm tội là người dễ bị tổn thương nói riêng; đồng thời, tăng cường hiệu lực, hiệu quả quản lý nhà nước về luật sư và hành nghề luật sư.

Bốn là, chú trọng công tác đào tạo, bồi dưỡng nhằm nâng cao hơn nữa năng lực của các cán bộ trong các cơ quan thực thi pháp

luật nhằm đáp ứng yêu cầu công tác trong tình hình mới. Các cán bộ trong các cơ quan thực thi pháp luật cần được thường xuyên đào tạo, bồi dưỡng, tập huấn nhằm nâng cao hơn nữa năng lực chuyên môn, nghiệp vụ, đạo đức, bản lĩnh chính trị, kinh nghiệm trong tổ chức triển khai các hoạt động cụ thể. Các cơ quan có thẩm quyền cần thường xuyên tổ chức các hội nghị, hội thảo, tập huấn nhằm chia sẻ thông tin, kinh nghiệm cho cán bộ thực thi pháp luật nói chung, cán bộ thực thi pháp luật hình sự nói riêng, nhất là các cán bộ của cơ quan điều tra, Viện Kiểm sát, Tòa án, cơ quan thi hành án. Trong quá trình thực hiện nhiệm vụ, mỗi cán bộ trong các cơ quan thực thi pháp luật cần nhận thức rõ, chấp hành nghiêm các quy định của pháp luật, bảo đảm sự công bằng, công khai, minh bạch, hướng tới giáo dục và cải tạo người phạm tội thành công dân có ích cho xã hội □

Chú thích:

1. Hoàng Phê (2003). *Từ điển tiếng Việt*. NXB Đà Nẵng, tr. 964.
2. Bộ Tư pháp (2006). *Từ điển Luật học*, Viện Khoa học pháp lý. H. NXB Tư pháp, tr. 568.
3. Bộ Tư pháp (2019). *Báo cáo nghiên cứu pháp luật về phòng ngừa, xử lý, phục hồi, tái hòa nhập cộng đồng đối với người chưa thành niên vi phạm pháp luật tại Việt Nam*. Hà Nội, tr. 3.
4. Viện Kiểm sát nhân dân tối cao và UNICEF (2023). *Báo cáo tình hình người dưới 18 tuổi phạm tội và bị hại trong các vụ án hình sự năm 2021 tại Việt Nam*. Hà Nội, tr. 15.

Tài liệu tham khảo:

1. Quốc hội (2015, 2017). *Bộ luật Hình sự năm 2015 (sửa đổi, bổ sung năm 2017)*.
2. Quốc hội (2019). *Luật Thi hành án hình sự năm 2019*.
3. Quốc hội (2017). *Nghị quyết số 41/2017/QH14 về việc thi hành Bộ luật Hình sự số 100/2015/QH13 đã được sửa đổi, bổ sung một số điều theo Luật số 12/2017/QH14 và về hiệu lực thi hành của Bộ luật Tố tụng hình sự số 101/2015/QH13, Luật Tổ chức cơ quan điều tra hình sự số 99/2015/QH13, Luật Thi hành tạm giữ, tạm giam số 94/2015/QH13*.